ՓԱՒՍՏՈՍ ԲԻԶԱՆԴ

ԿԱՄ

ՍԿԶԲՆԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

(Շար. տես յէջ 433)

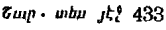

ԱՅՍ կղերին կեսարիոյ հետ ունեցած սերտ յարաբերութեան պատճառաւ, Ս. Բարսղի նման անձնաւորութիւն մի պէտք էր ամենամեծ ազդեցութիւն գործել մնացեալ լեռնագաւառաց վրայ. և յիրաւի, փաւստոս ասկաւին բոլորովին զիւթուած է այսպիսի կարող անձնաւորութեան մի ազդեցութեամբ։ Ղեբսէս՝ Հայաստանի թուլման Բէքն է։ Շքեղ պալատականն կը դառնայ կը լինի ամենէն աւելի եռանդուն քահանայն, և միանգամայն նուիրապետ մի՝ որ անդուլ և առանց ակնառութեանց իւր նպատակին կ'ուղէ հասնիլ։ «Զթայրէական սթոռն միւսանգամ ելից, և իւրոց հարցն նմանեալ օրվի եղև [1]»։ Շատ նշանաւոր եղաւ նոր կաթողիկոսին նախագահութեամբ գումարուած Ազգաշատի մեծ ժողովն։ Դիւրաւիրաբար պատմիչն՝ նոյն ժողովոյն գործոց և որոշմանց վրայ՝ շատ սակաւ իսկական տեղեկութիւններ կու տայ մեզ, մինչ կը նոխանայ ընդհանուր գովաբանական բացատրութեամբք։ Ամենայն եկեղեցական նոր կանոնադրութիւն մի հաստատուեցաւ, և հաւատոյ մասանց կամ վարդապետութեանց նոր ժողովածոյ մ'եղաւ [2]։ Որոշուեցաւ դարձեալ որ առաքելական կանոնք ամենուն համար էս պարտաւորիչք լինին։ Կենաց համար կարևորք էին մասնաւորապէս նոր և աւելի խրատագոյն ամուսնական կանոնք (արգելեալ խրատնամութեանց նկատմամբ), և կերակրոց մասին դրուած պատուէրներն, զի հին հայկական եկեղեցին՝ այս ամէն բանի մէջ՝ պէտք էր համաձայնիլ բոլսնդական քրիստոնէութեան։ Թէ ուրչափ խիստ և ընդարձակ էին այն կարգադրութիւնք՝ կրնանք պատմչին խօսքերէն հետևցրնել, որ գրուցած կ'ըսէ, թէ Ս. Ղեբսէս կ'ուզէր զրեթէ բոլոր հայ ժողովուրդը՝ մեծ վանական միաբանութեան մի փոխել։ Ի բաց առեալ ամուսնութիւնը՝ որ ներելի էր. «Յայնմ ժամանակի կարգեցին (կազմեցին կանոնեցին յորինեցին), և ապարին զանենայն ժողովուրդս երկրին Հայոց՝ իբրև կարգ միաբանութեան վանականաց համաշխարհի, բայց միայն յամուսնութեան օրինացն» (փաւստ. Դ, Դ)։ Ինչ-

---

1. Փաւստ. Դ, Գ։

2. Հաւանականաբար սաղմերէն կամ յունարէն։ Ըստ վկայութեան հնգմարտաբեր կոթեան, Նիկիոյ և Եփեսոսի ժողովոց յունարէն կանոնք քերուեցան ի Հայաստան ի դարու մէջ։ Ի մեռն Գ. Անդրեայ, Կորինեան և Եկեղեցոյ։ Ասի կը հետևի թէ այն կանոնները՝ զորս քերաւ Արիստակէս Նիկիոյէն՝ լոկ ինքնանոր գիւտ մ'են։ Այն յաւելուածներն այլ դարձեալ, զորս կ'ենթադրենք թէ Լուսաւորիչ ըստ, բնականաբար Ս. Սահակայ ժամանակէն առաջ չէին կրնար գոյութիւն ունենալ։ Հարկ չէ ըսել, թէ նոյնպէս Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ընծայուած հաւատքն (Յանձնագրաւոր կոչուած) շատ ժամանակ վերջը եղած անվաւեր և խարդախալ գրութիւնք են, ի բաց առեալ թերևս Ագաթանգեղոսի գրոց մէջ գտնուածները։

digitised by A.R.A.R.@

պէս իւր նախահայրն Գրիգոր, այսպէս այլ Ներսէս կը քարոզէր անձամբ, բնականաբար տեղւոյն բնիկ լեզուով, և եղաւ անձնանուէր առաջնորդ մի հոգւոց, ջանալով ամենայն կերպով ասորին գասակարգին վիճակը բարւոքել՝ թագաւորին և մեծամեծաց ձեռնտուութեամբ։

Ամէն բանէ աւելի զարմանալի է իրեն օրինակելի կազմակերպութիւնն՝ հիւանդները և օտարները դարմանելու մասին, որոց համար առանձին շէնքեր կառոյց բոլոր գաւառաց մէջ[1]։ Ս. Գրիգորի Նազիանզայցւոյ քարոզներուն ճառն և Ս. Բասիլի Թուղթերն կը ցուցնեն, թէ Ներսէս այս բանիս մէջ ևս պարզապէս հետևեցաւ այն բարեկարգութեանց, զոր յիշեալ սուրբ հայրն եկեղեցւոյ մեծեր էր դասաւորելիոյ մէջ։ Մուրդուութիւնը՝ որ Հայաստանի և բոլոր արևելքի ընդհանուր հարուածն էր՝ բոլորովին արգիլեց Ս. Ներսէս։ Ամէն գաւառաց մէջ այլ աղքատանոցներ հաստատեց նա՝ ի պէտս կարօտելոց, որոց վերայ յատուկ վերակացուներ դրաւ։ Նմանապէս իւրաքանչիւր գիւղից և աւանաց մէջ հիւանդանոցներ և օտարներուն համար հիւրանոցներ շինեց, և նոցա մասնաւոր հոգաբարձուներ կարգեց, և իւրաքանչիւր հաստատակութիւն պարտական էր ինքնին զարմանել նոցա պէտքը։ Փաստոս կը վկայէ թէ Ս. Ներսիսի ժամանակ բնաւ մուրացկաներ չէին տեսնուեր[2]։

Երիտասարդութեան ուսմանց և կրթութեան համար ևս բարեկարգութիւններ ըրաւ. Հայաստանի ամենայն գաւառաց մէջ յոյն և ասորի լեզուաց վարժարաններ հաստատեց։

Բայց ամէն բանէ աւելի զարմանալի է այն արտաքոյ կարգի յառաջադիմութիւնն, զոր ըրաւ միանձնական և ճգնաւորական կեանքն իրեն ազդեցութեան ներքև։ Վաղուց արդէն, այն գարուն սկիզբը, Դանիէլ ասորին՝ Աշտիշատի եկեղեցւոյն գլխաւոր քահանայն՝ մերթ ընդ մերթ անմարդի լերանց անապատներու մէջ ճգնաւորի կեանք կ'անցուներ, և ժողովուրդը կը յարգէր զինքը իբր աքանչելագործ։ Իւր սիրական բնակարանն էր Վահանի հին մեհենէն սակաւ մի հեռու գտնուած քարայր մի, ջնարքի և պուրակաձեւ ծորձորակի մի մէջ, որ Հացեաց դրախտ կը կոչուէր[1]։ Յետագայ հռչակաւոր երկու ճգնաւորքն, որոնք էին՝ Շաղիտա ասորին և յոյն Եպիփանը, Դանիէլի աշակերտք կը կոչուին[2]։ Սոքա Ս. Ներսիսի ժամանակ բազմահոյլ ճգնաւորաց խումբեր աշակերտեցին իրենց, և երեւելի հրաշագործներ կը համարուէին։ Ինչպէս սովորաբար անապատի ճգնազգեաց հարքն և Ցրամախօսութեան (Dialogus) սուրքն, այսպէս նաև սոքա կ'ապրէին անվնաս՝ վայրի գազանաց մէջ, առիւծներու, արջերու և ինձերու հետ։ Այն ճգնաւորքը մեծ գործ մի կատարեցին։ հարաւային կողմերը, որոնք իրենց լեզուով կը զանազանէին Հայաստանի միւս մասերէն, իրենց ձեռքով դարձան ի քրիստոնէութիւն։ Եպիփան իբր առաքեալ մի գործեց և քարոզեց Մեծ Նոփաց և Աղձնեաց աշխարհներուն ասորի ժողովրդեան մէջ, իսկ Շաղիտա՝ Կորդուաց երկրին մէջ։ Անձիտ գաւառին առաքեալն՝ Յոհաննէս, որ նոյնպէս ազգաւ ասորի էր, բերանացի անստոյգ աւանդութեան մի համեմատ՝ աւելի մանկահասակ (զի ծաղկեցաւ դրեթէ 400ին միջոցները), շատ մեծ յաջողութիւններ ունեցաւ՝ կատարեալ կերպով հմուտ լինելով տեղւոյն լեզուին[3], որ է՝ որտայերենի[4]։ Այն կրօնաւորաց և ճգնաւորաց քրած գործը չենք կարող գրուատել ըստ բաւականի, որովհետև նոցա քարոզութեանց արդիւնքն է միայն՝ որով Հայաստան ստուգիւ քրիստոնեայ երկիր մը դարձաւ։ Ս. Ներսիսի և իրեն յաջորդաց ժամանակ։ Ոստի Փաւստոս, խօսելով նշանաւոր Գինդ ճգնաւորին և իւր նմանեաց վրայ, կ'ըսէ. «Նոքա շատ հեթանոս տեղեր շրջեցան հեռա-

---

1. Փաւստ. Դ, Դ և Ե, ԼԱ։
2. Փաւստ. Ե, ԼԱ։

1. Փաւստ. Գ, ԺԴ։
2. Փաւստ. Ե, ԽԵ։
3. Joannis ep. Ephesi Commentarii de beatis Oriental. p. 182.
4. Թերևս քրդերէն՝ ըստ Նեոլդէքէի (ZDMG. 33, S. 165).

digitised by A.R.A.R.@

ուր աշխարհներու մէջ, բազմաթիւ և ցրուած հեթանոսներ դարձուցին իրենց մոլորութենէն, և շատերը բերին ի գիտութիւն յաւիտենական կենաց և ի ճանապարհն ճշմարտութեան[1]»։ Այս կերպով զարգացաւ Ս. Ներսիսի միջոց վանական և ճգնաւորական կեանքն։ Օրինակ իմն, Ս. Եպիփան կը հաւաքէ իւր շուրջը 500 կրօնաւոր և աշակերտ. յայտնապէս կ'աւանդուի թէ Ս. Ներսէս այս մասին փոյթ տարաւ նաև կանանց սեռին։ Աշխարհին իւրաքանչիւր գաւառաց մէջ, ինչպէս նաև գլխաւոր տեղերը, կուսաստաններ հաստատեց, զորս պարսպապատ ամրացուց աւելի ապահովութեան համար։ Այս միակ մարդս, որ լի էր այնպիսի գործօնէութեամբ, իւր կաթողիկոսական սակաւ ժամանակին մէջ գիտցաւ բոլորովին կերպարանափոխ ընել հայ եկեղեցական կեանքը, և մերձեցրնելով զայն յոյն քրիստոնէութեան՝ բառնալ իրեն յատուկ ազգային բնադրոշմը։

Այլ պէտք չէ կարծել՝ թէ նուիրապետութեան ի գործ դրած այս միջոցներն, որոնք ոչ միայն կրօնական կենաց՝ այլ և ժողովրդեան բովանդակ ընկերական կենաց վրայ՝ խոր ազդեցութիւն մի կը գործէին, ընդունելի եղան առանց արգելներու հանդիպելու։ Ներսէս՝ իւր սակաւաժամանակեայ հայրապետութեան միջոց՝ սաստիկ ուժգնութեամբ գործեց, որով բուռն հակազդեցութիւն մի յառաջ եկաւ։ Թագաւորական կուսակցութիւնն բացարձակ կերպով թշնամի և հակառակ հանդիսացաւ նուիրապետութեան։ Սակայն առաջին անգամ չէր այս՝ որ եկեղեցական և աշխարհական իշխանութիւնք իրարու հետ հակառակութիւն ունեցան. վաղուց արդէն Ս. Ներսիսի պապն (Ս. Յուսիկ) նզովեց Տիրան թագաւորը և ուրիշ մեծամեծներէն շատերը՝ յայտնի արիւնհեղութեանց և անբարոյական գործոց համար, և զայն ամենախիստ կերպով ըրաւ. որ է՝ հանդիսաւոր օր մի մերժելով և արտաքսելով թագաւորը, մինչ նա կ'ուզէր եկեղեցի մտնել։ Թագաւորին հրամանաւ բրածեծ եղաւ նա, և այնպէս սաստիկ կերպով՝ որ մեռաւ. ուստի իւր յաջորդքն ըստ ամենայնի հլու և հպատակք եղան ամբարիշտ թագաւորին կամացը։ Տարակոյս չի կայ՝ թէ Ս. Ներսիսի և Արշակ թագաւորին մէջ եղած գժտութիւնն քաղաքական պատճառէ[1] յառաջ եկաւ, թէ և Փաւստոսի սոյն բանին ընծայած շարժառիթն ժողովրդական զրոյցներու և պատկանելու լինի, որ է՝ արդար զայրոյթն Գնելի սպանութեան համար և թագաւորին ամուսնանալն սպանելոյն կնոջ հետ։ Սակայն ստուգիւ արքունի գահուն և սեղանոյն մէջ ծագած գժտութեան գլխաւոր պատճառք եղան քաղաքական շարժառիթք։ Սաստիկ կերպով ընդդիմացան Ս. Ներսէս և իւր տեղապահ Խադ եպիսկոպոսն արքունի դաստակերտ Արշակաւանի կանգնելուն, որ ապաստանի քաղաք եղաւ։ Այն ամէն առանձնաշնորհութիւնք՝ զորս տուաւ թագաւորն նոր քաղաքին բնակչաց՝ փուշ մ'եղան յաչս քահանայից և ազնուականաց, որովհետև նոցա հպատակներն և գաղթականներ խմբովին կ'երթային նոր քաղաքին մէջ հաստատելու իրենց բնակութիւնը։ Կաթողիկոսն գանգատեցաւ՝ թէ այն նոր հիմնարկութիւնն բոլոր աշխարհին կործանման պատճառ պիտի լինէր. և կ'ուզուէր որ նոյն ինքն թագաւորն հրամայէր՝ որ նոր քաղաքացիք իրենց հին բնակութիւնները դառնան. հետևաբար կաթողիկոսն՝ այս դէպքիս մէջ՝ ազնուականութեան և եկեղեցական առաջնորդաց արհամարհուած իրաւանց պաշտպան հանդիսացաւ։ Միւս կողմանէ քաղաքն երբէք չի ծաղկեցաւ, և հակառակորդք յաղթանակեցին։

Ոլիմբիա թագուհւոյն թունաւորուելէն վերջը յայտնապէս գժտութիւն և հակառակութիւն մտաւ Ս. Ներսիսի և թագաւորին մէջ, « և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս այլ ոչ ևս յաւել տեսանել զերեսս թագաւորին Արշակայ՝

1. Փաւստ. Ե, ԾԶ։

1. Նոյն կերպով՝ ինչպէս վերջը պատահեցաւ Պապ թագաւորին հետ եղած գժտութիւնն։ Ս. Ներսէս խիստ բանիւք կը յանդիմանէ թագաւորը՝ իւր զարշելի մեղքերուն համար (Փաւստ. Ե, ԻԳ)։ Եկեղեցական պատմիչն բնական անտարբերութեամբ մի և առանց մ և է ակնածութեան կը խօսի այսպիսի վտանգաւոր և կնճռոտ առարկայի մի վերայ (Դ, ԽԹ), որպիսի կը գտնենք միայն Կիւրղի հայրապետին ներքինեաց վերայ խօսած քարոզին մէջ, որ թերևս կարող պիտի լինէր շառագունել Զոլայ մի և կամ արդի բժիշկներէ ցոփաբան գրիչները։

digitised by A.R.A.R.@

մինչեւ յօրն նորին կորստեան[1] »։ Սուրբ հայրապետն խզեց ի սպառ եկեղեցւոյ եւ արքունեաց մէջ եղած յարաբերութիւնը. Թագաւորն այլ հակառակաթոռ կաթողիկոս ընտրեց Չունակ մէկը։ Սակայն Ներսիսի եւ կեսարիոյ եկեղեցւոյ առաջնորդաց մէջ սերտ բարեկամութիւն լինելով, եւ ոչ մտածուեցաւ անգամ ձեռնադրուելու ղրկել զՉունակ։ Նոյն իսկ հայ եպիսկոպոսունք, որք կանչուեցան Թագաւորին հրամանաւ կաթողիկոսին ձեռնադրութեան, բնաւ յանձնառու չեղան եւ բացէ ի բաց մերժեցին. այլ միայն Աղձնեաց եւ կորդուաց եպիսկոպոսները հաւանեցան, եւ գնացին կաթողիկոս ձեռնադրեցին Չունակը՝ Թագաւորին հրամանին համեմատ։ Բայց Աղձնիք եւ կորդուք այն նահանգներուն մէջ կը գտնուէին, զոր յամին 363 շնորհեցին Հռովմայեցիք առ Պարսիկս. ապա անտարակոյս առանց Թեմի եւ իշխանութեան կ'ապրէին այնտեղ, հայ արքունիքն իրենց մասնաւոր Թօշակ յատկացնելով. սոյն բանս կը բացատրէ նոցա հլու հպատակութիւնը։ Դարձեալ շատ կարեւոր կէտ մ'է այս ապօրինաւոր ընտրութիւնը, իբր հայ եկեղեցւոյ առաջին փորձ մի՝ կեսարիայէն բոլորովին անկախ գլուխ մ'ունենալու։

Արշակայ արկածին պատճառաւ (յամին 367) երկրին քաղաքական եւ եկեղեցական գիրքն ի սպառ կերպարանափոխ եղաւ։ Հռովմէական կայսերութեան միջամտութեամբ արքունի գահուն վերայ բազմեցաւ մանկահասակ Պապն. այն միջոց իրօք կատարեալ ներդաշնակութիւն մի կը տիրէր ազնուական դասուն եւ եկեղեցականաց մէջ։ Թէ եւ ստոյգ է, թէ Թագաւորն եւ մեծամեծք շատ Թախանձեցին՝ մինչեւ որ հաշտուեցաւ Ներսէս արքունեաց հետ[2], եւ սկսաւ դարձեալ մասնակցիլ տէրութեան գործերուն՝ ամենայն յօժարութեամբ եւ հիմնական կերպով։ Հայաստանի հայրն « էր նոցա այնուհետեւ վերակացու եւ խրատատու, կարգիչ եւ առաջնորդ[3] »։

Բայց հազիւ Թէ չափահաս եղաւ Պապ, եկեղեցական խնամակալութենէն ազատեցաւ։ Ս. Ներսէս մերժեց զինքը եկեղեցւոյ հաղորդութենէն իւր նողկալի անառակութեանց պատճառաւ, եթէ ստոյգ է պատմըչին աւանդածն[1]։ Թագաւորն չի համարձակեցաւ բնաւ վեաս հասցունել ազգեցութիւն ունեցող եւ ամենուն սիրելի հայրապետին. բայց եկեղեցական կուսակցութիւնն համարեցաւ՝ Թէ նորա տարաժամ մահուան պատճառն եղաւ Թագաւորին Թունաւորելն։

Նոյն ժամանակներն երեւցաւ այնպիսի հակազդեցութիւն մի ընդդէմ եկեղեցականաց[2], որուն նմանը երբէք տեսնուած չէ՝ բայց միայն Թշնամի քահանայից (Priesterfeind) կոչուած Երիք Թագաւորին միջոց, որ Նիդարոսի (Drontheim) Եօրունդր (Jörundr) արքեպիսկոպոսը իրեն կոմս կամ եարլը (jarl) անուանեց[3]։

Դիտելի է դարձեալ, որ Թէ Պապ եւ Թէ Երիք, սոյն գիտակցաբար բռնաբարողքն եկեղեցւոյ իրաւանց, տակաւին անչափահաս պատանիք էին (Եկեղ. Ժ, 16)։ Թէ Հայաստանի եւ Թէ Նորուեգիոյ մէջ՝ յաջորդներն իսկոյն հանդարտօրէն ջնջեցին հակակղերական կառավարութեան ծրագիրը, միոյն մէջ՝ Մանուէլ Մամիկոնեան եւ միւսոյն մէջ՝ Հակոն Հալէգը. Թէ ո՛վ աւելի լաւ ըմբռնեց իւր ժամանակին ոգին, հարկ չէ ըսել։ Պապ բուռն կերպով կռուեցաւ եկեղեցւոյ դէմ, եւ սկսաւ Ս. Ներսիսի հաստատած բովանդակ

1. Փաւստ. Դ, ԺԵ։

2. Չունակ այլ եւս չի յիշատակուիր այնուհետեւ. իւր սակաւօրեայ կաթողիկոսութեան պաշտօնէն զադրեցաւ անշուշտ իւր պաշտպան Թագաւորին գերութեամբն։

3. Փաւստ. Ե, Ա։

1. Հմմտ. Փաւստ. Դ, ԽԴ եւ Ե, ԻԵ։ Դիտելով Թէ ինչպէս կուսակցական չափազանց ոգին յախուռն կերպով կը ցնորաբանէ այս մասին, պէտք է մեծաւ զգուշութեամբ ընդունիլ սոյն տեղեկութիւնները։

2. Փաւստ. Ե, ԼԱ։

3. Սոյն դէպքս Նորուեգիոյ պատմութենէն առնուած է. 'յիշեալ արքեպիսկոպոսն եւ Երիք Թագաւորն իրարու հետ Թշնամանալով, Թագաւորն յաղթանակեց՝ իրեն կուսակից ունենալով նաեւ եկեղեցական դասը, իսկ արքեպիսկոպոսն այնչափ խոնարհեցաւ՝ որ Թագաւորին իշխանութեան եւ ամենայն կամացը հպատակեցաւ եւ նորա եարլը (jarl) եղաւ։ Մինչդեռ նախկին ժամանակաց մէջ՝ Նորուեգիոյ Թագաւորութիւնն Ս. Ոլաֆի աւատը կամ կալուածը կը համարուէր, որուն տէրն էր արքեպիսկոպոսն եւ Թագաւորն նորա ձեռքէն կ'ընդունէր Ս. Ոլաֆի Թագը։ Երիքի յաջորդն՝ Հակոն Հալեգեր (երկայնաբրուն) դարձուց բոլոր եկեղեցւոյ ինչքերը եւ նորէն հաստատեց արքեպիսկոպոսը իւր նախկին իրաւանց եւ իշխանութեան մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

գրութիւնը եղծանել ։ Աղքատանոցները, հիւանդանոցները և օտարանոցները բնաջինջ ըրաւ. կուսաստանները փակեց և կուսանքը ցրուեց և հեռացուց ։ Բայց ամէն բանէ յառաջ՝ Պապ եկեղեցւոյ հարուստ կալուածները յարքունիս գրաւեց ։ Այն եօթը կալուածներէն՝ զորս Տրդատ յատկացուցեր էր իւրաքանչիւր եկեղեցեաց՝ հինգը յափշտակեց և արքունի կալուածներուն վերայ աւելցուց, և միայն երկու անդ կամ հող թողուց իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ ։ Ամէն մէկ գիւղի մէջ միայն երկու եկեղեցականք պիտի լինէին, մէկ քահանայ և մէկ սարկաւագ. իսկ քահանայական ընտանեաց միւս անձինք բոլորն ալ արքունի տանը մէջ պաշտօններ ընդունեցան ։ Ամուսնութեան մասին հաստատուած եկեղեցական խիստ կանոնադրութիւնք վերցուեցան, և թոյլ տրուեցաւ նորէն՝ գէթ լռութեամբ՝ որ երգուին մեռելոց վրայ եղած հեթանոս ողբերն և նորոգուին հեթանոս կռոց պաշտամունք, հետևաբար ժողովուրդն ալ գոհ եղաւ այս նոր կարգադրութեամբք ։

Գիտցաւ Պապ ճարտարութեամբ ի նպաստ իրեն գործածել Ս. Ներսէսի ըրած մէկ սխալը ։ Նորա սերտ առնչութիւնն կեսարիոյ հետ և ընդհանրապէս յայտնի հակամիտութիւնն առ յունական եկեղեցին՝ պէտք էր յուզել և գրգռել հայուն պէս ժողովուրդ մի, որ այնքան նախանձաւոր էր իւր ազգայնութեան ։ Պապ՝ առանց հարցնելու կեսարիոյ՝ ինքնագլուխ նոր կաթողիկոս մ'ընտրեց, զՅուսիկ՝ Աղբիանոսի տունէն, և այս կերպով՝ եկեղեցւոյ հալածիչն և քահանայից թշնամին՝ եղաւ հիմնադիրն Հայաստանի եկեղեցական անկախութեան ։ Բնականաբար եկեղեցւոյ զօրաւոր իշխան մի, որպիսի էր Ս. Բարսեղ, որ նոյն ժամանակի կեսարիոյ մետրապոլիտն էր, առանց յուզուելու չընդունեցաւ այն հարուածը ։ Փաւստոս այս բանիս մասին հետևեալը կը գրէ [1]. « Բայց լսեց կեսարու արքեպիսկոպոսն, թէ սպանեցին մեծ հայրապետը Ներսէս, և անոր տեղը դրին զՅուսիկ՝ առանց իւր հաւանութեան. որովհետև չի տարին զնա, ինչպէս սովորութիւն էր, առ հայրապետն կեսարու ձեռնադրուելու համար. այս բանիս վրայ հայրապետն շատ զայրացաւ և բարկացաւ ։ Առանց հայրապետին՝ [1] կեսարու նահանգին սինհոդոսի եպիսկոպոսներն ժողով մի գումարեցին, և թուղթ մ'ուղարկեցին լի մեծաւ ցասմամբ [2], նոյնպէս ուրիշ թուղթ մ'ալ առ Պապ թագաւորն ։ Ոչնչացուցին կաթողիկոսութեան իշխանութիւնը [3] (յատուկ վճռով), թէ ո՛վ որ Հայաստանի կաթողիկոս լինի, միայն արքունի դրան հացը օրհնելու իշխանութիւն ունենայ, այլ ո՛չ բնաւ Հայոց եպիսկոպոսները ձեռնադրելու, ինչպէս որ սովորութիւն էր ի սկզբանէ ։ Այն ժամանակէն սկըսեալ վերցուեցաւ Հայոցմէ եպիսկոպոս ձեռնադրելու իշխանութիւնը ։ Բայց անոնք՝ որ Հայոց գաւառներուն և կողմերուն եպիսկոպոս էին, միով բանիւ՝ որոնք որ այն ժամանակէն վերջը եպիսկոպոս կը լինէին Հայոց սահմաններուն մէջ, կեսարացւոց քաղաքը կ'երթային և այնտեղ եպիսկոպոս կը ձեռնադրուէին ։ Եւ որովհետև վերցուեցաւ Հայաստանէն գերագոյն իշխանութիւնն, այնուհետև եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրաւունք չունէին Հայք. միայն թէ եպիսկոպոսաց մէջ աւագագոյնն՝ ամենէն վերը կը նստէր և թագաւորաց հացը կ'օրհնէր »։ Նոյնպէս հայ կաթողիկոսաց յոյն ցուցակն ալ կը յիշէ սոյն պատմութիւնը [4]. « Յուսիկ... Զաւէն...

1. Փաւստ Ե. ԻԹ.

1. Սոյն բացատրութիւնը « առանց հայրապետին » Էմին կը թարգմանէ, « հայրապետին նախագահութեամբ » (sous la présidence du patriarche)։ Յայտ է՝ թէ այստեղ խօսքը կեսարու արքեպիսկոպոսին վերայ չէ, այլ անկանոն կերպով ընտրուած հայ կաթողիկոսին վերայ է։ Համարուելով նա իբր բռնաբարող հայրապետական գահուն, այն պատճառաւ ևս ոչ աթոռ և ոչ ձայն ունէր գաւառական սինհոդոսին մէջ։

2. Այսինքն է՝ առ եկեղեցին Հայոց։

3. Իշխանութիւն կը նշանակէ՝ եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրաւունքը։

4. Combefis. historia Monothelitarum ol. 288. 'Ιουσήκ.. ὁ Ζαγένης.. ὁ 'Ασπουρακέσης... οὗτοι οἱ τρεῖς τῆς 'Αχὰρκ χώρας ἐπίσκοποι ἦσαν, ὄνομα μόνον ἔχοντες καθολικόν, ἐπίσκοπον χειροτονεῖν οὐκ ἐτόλμων, ἐπειδὴ διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἁγίου Νορσέση ἐκωλύθησαν παρὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων Καισαρείας αἱ χειροτονίαι τῶν ἐπισκόπων τῆς Μεγάλης 'Αρμενίας· εἶτα ὁ ἅγιος 'Ισαὰκ ἔλαβεν ἐξουσίαν χειροτονεῖν εἰς 'Αρμενίαν ἐπισκόπους

digitised by A.R.A.R.@

Ասպուրակէս... սոքա երբոր Աքարկ նահանգին եպիսկոպոսունք էին, լոկ կաթողիկոսի անունը ունենալով, չէին համարձակեր եպիսկոպոս ձեռնադրել. որովհետև Ս. Ներսէսի մահուան պատճառաւ՝ Կեսարու արքեպիսկոպոսներէն արգիլուեցան ձեռնադրութիւնք եպիսկոպոսաց մեծին Հայոց. վերջը Ս. Սահակ իշխանութիւն առաւ Հայաստանի մէջ եպիսկոպոս ձեռնադրելու »։

Սոյն տեղեկութիւններս ստոյգ չեն. արդէն սխալ է ինչ որ կը պատմէ յոյնն Ս. Սահակայ նկատմամբ։ Ենթադրելով թէ Կեսարիոյ հետ եղած միութեան կապն խզուեցաւ միայն յետ գահընկեցութեան Ս. Սահակայ, « իշխանութիւն առաւ — ἔλαβεν ἐξουσίαν » բառերը պէտք է բնականաբար այն իմաստով մեկնել կամ հասկանալ՝ ինչ միայն որ ուզեր է տալ ինքը, այս է՝ « արքեպիսկոպոսէն Կեսարու παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας ». այլ այս բանիս հակառակ կ՚ելնեն իրական դէպքերն։ Զի ստոյգ է թէ Ս. Սահակ իւր պաշտօնին մէջ լիովին իշխանութեամբ գործեց և ամենուն կողմանէ համարուած էր օրինաւոր կաթողիկոս. սակայն նա բնաւ Կեսարիայէն խնդրած չէ իւր իշխանութեան վաւերացումն։ Փաւստոսի պատմածն այլ մութ է. որովհետև անըմբռնելի է, թէ Հայք ինչո՞ւ տակաւին այնչափ իշխանութիւն կ՚ընծայէին Կեսարիոյ մետրապոլտին, — վերջնականապէս խզուած լինելով նորա հետ ո՛ և է միութեան կապ, — որով կարող կը լինէր նա իրենց հայրապետը զրկել իշխանութենէ և ընել իբր լոկ արքունեաց եպիսկոպոս մի, և խլել իրմէ ամենէն աւելի կարևոր իրաւունքը՝ որ է ձեռնադրութիւնը։

Այլ ինքնին կը տրուի այս բանիս պատասխանը, երբ մօտէն քննենք այն նուազ իրաւանց տէր եղող կաթողիկոսները, որք են Յուսիկ, Զաւէն, Շահակ և Ասպուրակէս։ Սոցա երեքն կը պատկանին՝ տէրութեան կուսակից կաթողիկոսական երկրորդ տանը, որ է՝ Աղբիանոսի ցեղին, այս պատճառաւ և ուղղափառ մասն չուզեց ճանչնալ զանոնք։ Ապա ուրեմն ինչ որ կը պատմեն Փաւստոս և յոյնն, Հայաստանի մէջ ընդհանրապէս ընդունուած կարծիքն չէ, այլ հայ կղերին հոգևոր իշխանութեան նպաստաւոր կողման մեկնութիւնն է։ Զի սոյն կուսակցութիւնս միշտ յարեալ մնաց Գրիգորի տանը, և Կեսարիոյ մէջ ձեռնադրուելուն պաշտպան հանդիսացաւ։ Այն ամէնքը, որ առանց այս կարևոր պայմաններուն յանձն առին կաթողիկոսութեան աստիճանը, յաչս բարեպաշտից իբր եկամուտք կամ իրաւանց յափշտակիչք համարուեցան։ Բայց աստի չի հետևիր՝ թէ այնպիսի կերպով ընտրուած կաթողիկոս մի բնաւ եպիսկոպոսաց ձեռնադրութիւններ չէր ըներ. այլ միայն թէ կղերական կուսակցութիւնն զանոնք իբր ոչինչ կը համարէր, անկանոն կերպով ձեռնադրուած հայրապետ մի ընելով զանոնք. այս պատճառաւ սոյն կուսակցութեան պատկանող եպիսկոպոսք ուղղակի ի Կեսարիա կ՚երթային ձեռնադրուելու համար։ Այս կերպով յառաջ եկան անտարակոյս աստ և անդ այն բոլոր այլևայլ եկեղեցական հերձուածք և հակառակութիւնք, որով մի քանի թեմեր կրկին եպիսկոպոսներ ունէին, յորոց մին՝ արքունեաց նպաստող կուսակցութեան կը պատկանէր, և միւսը՝ յոյն կուսակցութեան։

Շարայարեցի

digitised by A.R.A.R.@